

**Recenzja rozprawy doktorskiej
mgra Łukasza Komorowskiego
pt. „Smart villages jako koncepcja rozwoju obszarów wiejskich”**

Niniejsza recenzja wykonana została na podstawie powołania na recenzenta przez Radę Naukową Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk na posiedzeniu w dniu 3 kwietnia 2024 roku. Postępowanie mgra Łukasza Komorowskiego odbywa się na podstawie zapisów ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2022 r. poz. 574 z późn. zm.) i zostało wszczęte w dniu 4.03.2024 r. Zgodnie ze wspomnianą ustawą

„Rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie (...) oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej” (art. 187 ust. 1);

„Przedmiotem rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego (...)” (art. 187 ust. 2);

„Rozprawę doktorską może stanowić praca pisemna, w tym monografia naukowa, zbiór opublikowanych i powiązanych tematycznie artykułów naukowych (...)” (art. 187 ust. 3).

Przedstawiona do recenzji **dysertacja mgra Łukasza Komorowskiego wykonana została pod kierunkiem dr hab. prof. IRWiR PAN Moniki Stanny (promotor) oraz dr Anny Rosy (promotor pomocniczy)**. Dysertacja jest monografią naukową.

W recenzji rozprawy doktorskiej mgra Łukasza Komorowskiego w pierwszej kolejności odniesiono się do zagadnień ogólnych związanych m.in. ze strukturą, założeniem, celami pracy. Następnie przedstawiono uwagi odnoszące się do zawartości poszczególnych rozdziałów. W części podsumowującej niniejszą recenzję przedstawiono ocenę dysertacji w relacji do wymogów stawianych rozprawom doktorskim. Całość recenzji zamyka wniosek końcowy.

Tematyka rozprawy doktorskiej mgra Łukasza Komorowskiego wpisuje się w zakres badań ekonomii przestrzennej (według stwierżeń zawartych w samej pracy), czyli koncentruje się na wyjaśnianiu zjawisk gospodarczych, ich podłoża/uwarunkowań z uwzględnieniem przestrzeni, jej specyfiki i wpływu na te procesy, zjawiska. Jest to niewątpliwie kierunek badań, który od kilkadziesiąt lat zyskuje coraz większą obecność w światowej ekonomii. Odnosząc się do doboru tematu dysertacji należy umieścić go

w szerszym kontekście przemian o charakterze globalnym. Współczesne trendy, przemiany dotykające całą gospodarkę i społeczeństwo, szczególnie silnie zaznaczyły swój negatywny wpływ na większość obszarów wiejskich w Polsce, Europie i na świecie. Spowodowało to, że świat nauki, jak i praktycy, poszukują koncepcji, w ramach których mogą odbywać się działania na rzecz poprawy sytuacji mieszkańców wsi, jak również na rzecz tworzenia solidnych fundamentów przyszłego rozwoju społeczno-gospodarczego. Jedną z tych koncepcji jest smart villages. Wpisuje się ona w szerszy nurt inteligentnego rozwoju. Stąd też **wybór przez mgra Łukasza Komorowskiego tematyki rozprawy doktorskiej należy ocenić pozytywnie**, gdyż cały czas potrzebujemy wzbogacenia naszego stanu wiedzy w rzeczonym zakresie. Również skoncentrowanie się na aspektach przestrzennych, de facto immanentnie związanych z samą koncepcją, należy uznać za właściwe, a przede wszystkim potrzebne i wpisujące się w debatę naukową na gruncie dyscypliny ekonomia i finanse, jak również w innych dyscyplinach dziedziny nauk społecznych (w tym szczególnie w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej).

Rozprawa doktorska mgra Łukasza Komorowskiego zawarta jest na 198 stronach, wliczając zarówno część właściwą, jak i spisy rzeczy wraz z czterema załącznikami (aneksami z wartościami miar statystycznych). Składa się z sześciu rozdziałów; wzbogacona jest trzynastoma tabelami i pięćdziesięcioma sześcioma rycinami. Zawiera wszystkie niezbędne spisy rzeczy (literatury, załączników, tabel, rycin). W opracowaniu umieszczony został wykaz najczęściej pojawiających się skrótów oraz streszczenie w języku polskim i angielskim. Autor w rozprawie odwołał się do ponad 250 pozycji literatury, polskiej jak i zagranicznej. W „Bibliografii” zostały również wymienione serwisy internetowe, dokumenty strategiczne. **Liczba, zakres, struktura literatury są adekwatne** względem zakresu celu, tematyki poruszanej w ramach rozprawy doktorskiej. Dobór literatury jest prawidłowy. Należy zauważyć, że Doktorantowi znane są opracowania, które są najważniejsze, kluczowe dla prowadzenia badań w zakresie tematyki smart villages.

Recenzowana **rozprawa ma jasną, logiczną strukturę**. Jej podział oraz kolejność prezentowanych treści są właściwe i podporządkowane realizowanemu celowi. Opracowanie składa się z części wstępnej, teoretycznej, przedstawienia problematyki na podstawie badań empirycznych i podsumowania zawierającego wnioski wynikające z przeprowadzonego postępowania badawczego.

We wstępie zawarto uzasadnienie podjęcia problemu badawczego. Odwołując się do literatury przedmiotu zwrócono uwagę na wyzwania przed jakim stoją współcześnie obszary wiejskie. W tym kontekście wskazano jakie są podejmowane działania, stosowane narzędzie przez najważniejsze organizacje gospodarcze oraz jak do zagadnienia podchodzą czołowi badacze polskich obszarów wiejskich. Autor zwraca również uwagę na aspekt technologiczny i wykrystalizowanie się koncepcji smart villages, jako jednego z podejść do rozwoju obszarów wiejskich wobec aktualnych wyzwań. Już we wstępie mgr Łukasz Komorowski wyraźnie

zaznacza, że smart villages należy traktować, zarówno jako koncepcję naukową, jak i instrument wsparcia rozwoju wsi w Unii Europejskiej. Doktorant konsekwentnie w dalszych częściach opracowania odwołuje się do tego wyodrębnienia. W uzasadnieniu podjęcia się problematyki Doktorant w jednym z akapitów zaznacza, że wynikiem badań nad tą tematyką są również inne (współautorskie) publikacje. Lepiej żeby informacja ta znalazła się w przypisie, należy jednak docenić, że Autor dysertacji wyraźnie rozgraniczył swoje osiągnięcia w badaniach nad tytułową koncepcją i nie umieszczał wątków eksplorowanych w opracowaniach współautorskich w przedłożonej do recenzji rozprawie doktorskiej, chociaż jak piszę w dalszej części recenzji nieco brakuje niektórych pominiętych wątków.

W części wstępnej zawarto cel podstawowy oraz trzy cele szczegółowe. Do tych celów przypisano pytania badawcze (pięć). Postawiono również tezę oraz trzy hipotezy badawcze. Należy podkreślić, że orientację w całej procedurze badawczej umożliwia rycina wizualizująca powiązania pomiędzy celami, pytaniami badawczymi, metodami; dodatkowo wyodrębnione zostały etapy procedury. Jest to zabieg porządkujący i wyjaśniający sposób postępowania w całym procesie badawczym, co jest istotne dla percepcji całości opracowania.

Odnosząc się do **celów, hipotez to są one sformułowane w generalnym ujęciu prawidłowo i umożliwiają realizację postępowania badawczego**. Należy jednak zauważyć kilka dyskusyjnych sformułowań/zagadnień. W przypadku celu sformułowanie go jako „...zbadanie zagadnienia...”. Nie jest to najlepsze rozwiązanie. Badanie/zbadanie służy osiągnięciu/realizacji jakiegoś celu, a samo w sobie nie może być celem; prawidłowe są natomiast sformułowania w celach szczegółowych: „scharakteryzowanie”, „ocena”, „identyfikacja” etc. Należy również zauważyć, że z celu głównego i celów szczegółowych nie wynika, że w pracy głównie będzie analizowana Polska. Nie zmienia to oczywiście sensowności celu/celów, jednak nie można zakładać, że przyjęte cele są na tyle uniwersalne żeby realizując je można było odwoływać się do sytuacji ogólnej. Sądzę również, że teza dotycząca udowodnienia, iż badana koncepcja jest nowa, nie jest najlepiej sformułowana. Z samego uzasadnienia problemu, czy nawet ogólnej orientacji w literaturze naukowej, można wywnioskować, że jest nową koncepcją skoro pierwsze publikacje do niej się odnoszące pojawiają się w konkretnym roku/czasie. Również to do czego ma ona „dążyć” nie wymaga umieszczenia w tezie, albowiem wynika to z jej idei – innymi słowy: nie ma zbytnej potrzeby formułować tezy, która jest oczywista bo wynika z samej istoty zagadnienia.

Autor stawia trzy hipotezy: pierwszą odnośnie polityki UE i podejścia LEADER, drugą związaną z wyzwaniem rozwoju obszarów wiejskich, trzecią odwołującą się do kumulacji wyzwań rozwojowych w obszarach peryferyjnych. Jeżeli chodzi o samą istotność badań, zmierzanie do założonego celu to, hipotezy dotyczą istotnych sfer analizowanej koncepcji, które rzeczywiście wymagają badań. Jednak należałoby się zastanowić na ile pierwsza hipoteza – wynika z samej istoty działania UE i jej podejścia do polityki względem obszarów wiejskich, natomiast hipoteza trzecia z samej specyfiki dobrze znanych zróżnicowań społeczno-

gospodarczych. Oczywiście wskazana wątpliwość odnośnie sformułowań celów/tezy/hipotez nie są na tyle istotne, żeby w jakikolwiek sposób obniżały wartość, sensowność, merytoryczność procesu badawczego, którego wyniki zaprezentowane są w opracowaniu mgra Łukasza Komorowskiego.

W części wstępnej przedstawiono również zakres czasowy i przestrzenny opracowania. Przyjęty okres 2005-2021 jest prawidłowy. Sądzę, że najważniejszym uzasadnieniem w kontekście celów pracy, jest właśnie „wstąpienie” Polski do struktur UE, zaś fakt „unikania zaburzeń” odnośnie wskaźników można byłoby pominąć – jest to konsekwencja nadrzędnej kwestii. Mgr Łukasz Komorowski **dokładnie wyjaśnia założenia związane z wyborem podejścia zastosowanego w badaniach**. O ile niektóre mogą być dyskusyjne, to w przypadku zwrócenia uwagi na ich przyjęcie i uzasadnienie nie wpływają na istotność procesu badawczego. Autor bowiem w całej pracy świadomie zwraca uwagę na pewne (naturalne) ograniczenia przyjętego sposobu postępowania i z tej perspektywy interpretuje wyniki. Jest to cecha świadcząca o dojrzałości badawczej, gdyż wszystkie badania, zwłaszcza oparte na danych pochodzących ze statystyki publicznej, nie umożliwiają pełnego opisanie otaczającej nas rzeczywistości; są tylko przybliżeniem do niej.

Kolejny istotny element każdego opracowania naukowego to opisanie wykorzystanych metod i źródeł danych. Są one zawarte w podrozdziale 1.3 recenzowanej dysertacji, jak również pojawiają się w całej pracy. Doktorant przyjął zasadę, że metody służące rozwiązaniu danego problemu są prezentowane w części opracowania związanej z danym zagadnieniem. **Jest to podejście dyskusyjne, jednak w przypadku, w którym wskazano, że tak będzie to formalnie nie jest to uchybieniem**. Krótki opis postępowania badawczego oraz źródeł jest jasny i zawiera niezbędne informacje umożliwiające zrozumienie procedury badawczej. **Dobór źródeł należy ocenić dobrze**; są one odpowiednie z perspektywy wyznaczonego celu i sposobu jego osiągnięcia.

Rozdział 2 rozprawy doktorskiej mgra Łukasza Komorowskiego to przybliżenie podstaw teoretycznych koncepcji smart villages. Rozdział ten jest bardzo dobrze opracowany. Autor odwołuje się do odpowiednich pozycji literatury polskiej oraz zagranicznej. Zdecydowanie **należy docenić zestawienie głównych cech ujęć smart villages** (tabela 2.1) oraz wizualizacje mające za zadanie w **syntetyczny sposób przedstawić elementy smart villages** (opracowanie własne), czy też pozostałe (zaczepnięte z literatury, jednak również ze swoich, współautorskich opracowań). Wskazuje to na chęć zmiernia do uogólnień, syntezy dostępnej wiedzy na temat analizowanych zagadnień. Również **należy docenić krytyczne podejście Doktoranta do samej definicji smart villages**, gdyż zwraca on uwagę na jej „wejście” do głównego nurtu badań/rozważań w wyniku zainteresowań przez administrację UE. Ważnym elementem opracowania jest również zestawienie tytułowej koncepcji z wcześniejszymi, powiązanimi z nią. Jest to o tyle istotne, że jeżeli Autor założył „nowość” smart villages jako koncepcji rozwoju obszarów wiejskich, to koniecznym było jej zestawienie

ze starszymi. Mgr Łukasz Komorowski dokonując takiego zestawienia wykazał, że jego **rozważania są umocowane w szerszym kontekście**; potrafi wskazywać najważniejsze cechy różnych koncepcji, rozumie zasadę ich funkcjonowania (vide tabela 2.2 wraz z opisem w tekście rozprawy). **Kilka kwestii w omawianym rozdziale stanowić może załączek do dyskusji**. Po pierwsze, czy już sama definicja smart villages przyjęta przez Komisję Europejską (s. 21) nie jest odpowiedzią na tezę, a w konsekwencji ściśle warunkuje postawione hipotezy? Po drugie – czy w przypadku elementów smart villages przedstawionych na rycinie 2.1 nie powinny występować również połączenia pomiędzy jej wszystkimi komponentami (np. społeczność i infrastruktura, społeczność i instytucje itd.)? Tym bardziej, że w opisie ryciny jest wyraźnie stwierdzone, że są one względem siebie komplementarne i przenikają się. Po trzecie – nie jestem przekonany do „przeplatania” kwestii związanych z prezentowaniem koncepcji teoretycznych z przykładami ich zastosowań ze świata. Po czwarte – pomimo zaznaczenia, że Autor dysertacji nie będzie odwoływał się do wątków omówionych w innych opracowaniach, z lektury recenzowanego opracowania zaznacza się niedosyt odnośnie odwołań do koncepcji smart city. Po piąte – można było skomentować jako rozumiane jest tworzenie innowacji przez społeczności wiejskie (etap „gracza” w transformacji przedstawione na rycinie 2.5). Zdaję sobie sprawę, że tak wynika z literatury, jednak jest to niewątpliwie „stan” (szczególnie w kontekście wsi peryferyjnych) mocno wątpliwy do osiągnięcia. Innymi słowy – czy inteligenta wieś musi być innowacyjna w kontekście tworzenia innowacji?

Rozdział 3 to zwrócenie uwagi na zagadnienie smart villages jako instrumentu rozwoju obszarów wiejskich w kontekście działań UE. Jest to zatem część związana z przyjętym na wstępie wyodrębnieniem traktowania rzeczonyj koncepcji. Podobnie jak rozdział wcześniejszy, również ten **jest opracowany bardzo dobrze, oparty jest na właściwej literaturze przedmiotu, kluczowych dokumentach** strategicznych UE. Również zawarte są syntetyzujące i uogólniające ujęcia (np. rycina 3.1) wskazujące na doskonałą znajomość zagadnienia przez Doktoranta. Poza opisaniem jak rozumiana, wdrażana jest koncepcja smart villages, w rozdziale tym zawarto pogłębioną analizę kształtowania się działań na rzecz wsparcia smart villages w państwach europejskich, konkretnie należących do Unii Europejskiej. Mgr Łukasz Komorowski szczególną uwagę poświęcił Polsce oraz trzem innym państwom (Finlandia, Irlandia, Chorwacja). Uzasadnieniem wyboru tych konkretnych państw jest możliwość „uwzględnienia zróżnicowania geograficznego UE”. Wydaje się jednak, że jest to nazbyt enigmatyczne wyjaśnienia; ponadto należałoby wyjaśnić na co tego typu zróżnicowanie mogłoby się przełożyć w kontekście rozwoju analizowanej koncepcji. Raczej należałoby się spodziewać kryteriów wyboru opartego na różnych typach interwencji związanych z kształtowaniem instrumentu smart villages. Poprzez szczegółową analizę sposobu funkcjonowania wsparcia dla smart villages w czterech wymienionych państwach Autor dysertacji przechodzi do konkluzji (podrozdział 3.3). Zauważa, co jest elementem odpowiedzi na sformułowane pytania, że rzeczywiście koncepcja smart villages jako

instrument wspierania rozwoju obszarów wiejskich w UE stała się ważną częścią polityki państw członkowskich. Po raz kolejny Doktorant swoje analizy i przemyślenia odnośnie tematyki opracowania prezentuje w uogólnionej formie, wskazując wyzwania rozwojowe jakie zidentyfikować można było na podstawie analizowanych dokumentów. Stanowią one podstawę do formułowania w następnej części opracowania (analiza statystyczna) schematu postępowania badawczego, doboru odpowiednich miar. Taki zabieg wskazuje na **konsekwentne realizowanie procedury badawczej i powiązanie poszczególnych etapów badań w logiczną całość**, służącą do osiągnięcia zakładanych celów.

Jak wspomniano powyżej kolejna część pracy odwołuje się do wyzwań rozwojowych dla obszarów wiejskich w Polsce. Są one rozpatrywane oczywiście z perspektywy tytułowej koncepcji. Autor definiuje jak należy rozumieć wyzwania rozwojowe oraz powiązane i istotne z perspektywy dalszych analiz pojęcia (m.in. rozwoju społeczno-demograficznego). **Kwestią sporną jednak może być**, czy „wyzwania rozwoju obszarów wiejskich” to rzeczywiście sytuacja która jest zagrożeniem (s. 79). Już sama przytaczana definicja terminu „zagrożenie” (w oparciu o SJP PWN – szkoda, że nie zawarto też definicji funkcjonującej na gruncie ekonomii) nie jest aż tak negatywna w odbiorze („wymaga wysiłku”, „sprawdzenie czyjejś wiedzy”). Dlaczego nie do końca można się zgodzić z takim podejściem. Przykładowo, jeżeli cyfryzacja jest wyzwaniem rozwoju, to oczywiście argumentacja odnośnie wykluczenia cyfrowego jest słuszna, jednak w myśl koncepcji smart villages raczej oczekuje się pozytywnego wpływu/pozytywnego kontekstu myślenia o cyfryzacji. Konkludując, wyzwaniem może być również osiągnięcie ambitnego celu, niekoniecznie wynikającego z zagrożenia, a z dostrzeżonej szansy.

Do zidentyfikowanych globalnych wyzwań rozwojowych przypisane zostały wyzwania lokalne. Każdorazowo są one krótko (lecz wystarczająco) uzasadnianie. Finalnie przyjęto więc pięć wyzwań globalnych i jedenaście wyzwań lokalnych. Konsekwentnie przypisano do nich wskaźniki, które były podstawą dalszej analizy. Doktorant przyjął, że do każdego wyzwania lokalnego przypisane zostały wskaźniki o charakterze statycznym i dynamicznym, co w efekcie dało dwadzieścia dwa wskaźniki. Tak samo, jak w pozostałych częściach opracowania, zawarty jest schemat ułatwiający zorientowanie się w tym etapie badań (ryc. 4.3). Zgodnie z przyjętym sposobem prowadzenia narracji, również w tej części opracowania zostały zawarte kwestie związane z opisaniem zastosowanych metod. Generalnie **metody zostały przedstawione jasno z odwołaniem się do literatury przedmiotu**. O ile nie można mieć zarzutów do praktycznie wszystkich aspektów zaproponowanej procedury badawczej, **uważam, że finalny podział jednostek analizy na pięć równolicznych klas nie jest najlepszym rozwiązaniem**. Nie budziłoby to wątpliwości w przypadku rozkładu normalnego, a nawet przyjęcie, że dzielimy jednostki po rangach, nie pozbawia wątpliwości, że w ramach jednej klasy znajdą się jednostki bardzo zróżnicowane pod względem wartości miary syntetycznej. Oczywiście kartogramy to modele, czyli uproszenie rzeczywistości przestrzennej, jednak przyjęte założenie odnośnie podziału na klasy mogło wpłynąć na interpretacje wyników. Autor mógłby sprawdzić jak

kwestia zastosowania różnego podejścia do podziałów na klasy wpływa na zmianę rozkładu przestrzennego poszczególnych jednostek. W przypadku nieznacznych różnic, kwestia rodzaju podziału na klasy nie byłaby dyskusyjna. Nie znalazłem jednak takiej informacji w tekście.

Kwestia podziału na klasy zasygnalizowana w poprzednim akapicie recenzji, musi zostać również podniesiona, w przypadku wizualizacji danych odnośnie poszczególnych wskaźników przypisanych do wyzwań lokalnych. Z legend umieszczonych na kartogramach wynika, że były to po prostu wartości o stałym rozstępie lub modyfikacje tego rozstępu, lecz opierających się o „okrągłe” wartości. Również pozostaje tutaj kwestia jakie były kryteria podziału i jak wobec rozkładu wartości miar przełożyło się to na obraz zróżnicowań przestrzennych. O ile przyjęcie „dowolnego” podziału na klasy zapewne wiele nie zmienia w ogólnym obrazie prawidłowości przestrzennych, to zmienić może opis tych wskaźników, gdyż Doktorant odwołuje się do liczb gmin w poszczególnych klasach, wyznacza na tej podstawie obszary koncentracji wyzwań rozwoju. Oceniając jednak całość sposobu prezentacji wyników badań na uwagę zasługuje konsekwentne prezentowanie wszystkich najważniejszych parametrów opisujących wskaźniki w tabelach, jak również opisywanie wyników, podawania odpowiednich wyjaśnień. **Należy jednak wskazać także kilka dyskusyjnych kwestii** w analizach zawartych w rozdziale 4:

- natężenie salda migracji nie zawsze możemy utożsamiać z atrakcyjnością gminy do życia; również można było skomentować, że opieranie się na zameldowaniu/wymeldowaniu jest słabą stroną tej miary;
- podobnie problematyczny jest w interpretacji wskaźnik odnoszący się do frekwencji wyborczej – casus województwa opolskiego (można było opisać w pracy z czego wynika);
- nie do końca jestem przekonany o konieczności obliczania współczynnika korelacji pomiędzy wskaźnikami a miarą syntetyczną, tym bardziej, że nie są te wartości interpretowane w analizie;
- w przypadku opisywania wartości współczynników korelacji pojawią się określenia typu „nisko skorelowane”; współczynniki korelacji mierzą siłę i kierunek współzależności więc powinno być „słabo skorelowane”;
- przy wskaźniku ID2.1.1 minimum to 0, a maksimum to 604. Uważam, że ten wskaźnik jest bardzo trudny do interpretacji, albowiem jeżeli (przykładowo) w roku 2009 było 10% kobiet sołtysów to wzrost o kolejne 10% jest już kolosalny, a w przypadku gdy w 2009 było 100% sołtysów to wzrostu być nie może. Mamy tutaj do czynienia z „efektem bazy”, który występuje również przy niektórych innych wskaźnikach analizowanych w opracowaniu – chociażby IS5.1.1. W tym przypadku te gminy które awansowały nawet o kilkadziesiąt/kilkaset pozycji mogą odznaczać się zdecydowanie gorszą sytuacją niż, te które nie zmieniły pozycji;

- wspomniany „efekt bazy” występuje też w przypadku innych miar, jednak pragnę podkreślić, że w przypadku analiz wskaźników Doktorant zdaje sobie z tego sprawę, co znajduje na przykład wyraz przy opisywaniu miar związanych z cyfryzacją (s. 121);
- wartości mediany i średniej dla wskaźnika polaryzacji rozwoju wynoszą 0 – wskazuje to na specyficzny rozkład wartości cechy, dla którego przydałby się komentarz; również będąc przy tym wskaźniku warto byłoby dokładniej opisać jak powstał i czy jego składowe nie powielają się z innymi wskaźnikami wykorzystanymi w badaniach prezentowanych w dysertacji;
- przy opisywaniu zróżnicowań przestrzennych pojawiają się czasami w jednym akapicie różne kategorie nazw geograficznych (województwa i krainy historyczne);
- czy brak „wyraźnych zależności” (oraz „duży rozstęp danych”) przestrzennych w przypadku selektywnej zbiórki odpadów komunalnych nie jest uzależniony od czynników organizacyjnych systemu zarządzania gospodarką odpadami, a zatem jest w istocie swego rodzaju zjawiskiem o trudnej interpretacji przestrzennej?

Rozdział 5 zawiera typologie analizowanych obszarów z perspektywy wyzwań związanych ze smart villages. W pierwszej kolejności przybliżono w tym rozdziale procedurę postępowania badawczego. Jest ona opisana klarownie, wraz z odwołaniem się do odpowiedniej literatury. Dla lepszej percepcji/łatwości zrozumienia mogłoby być wyjaśnione dokładniej dlaczego podział na cztery typy jest optymalny? Niewątpliwie **ujęcie typologiczne pokazane w tej części pracy jest próbą syntezy analizowanych zagadnień** i podjęcie się jej wykonania i realizacja zasługuje na docenienie. Mgr Łukasz Komorowski przedstawia dwa typy analizowanych obszarów wiejskich – w ujęciu statycznym i dynamicznym. Poszczególne typy opisane są w sposób kompleksowy, ze zwróceniem uwagi na ich specyfikę, czyli korzystnym/niekorzystnym prezentowaniem się w relacji do zidentyfikowanych wyzwań uniwersalnych. W tym miejscu należy podkreślić, że wskazuje to na realizację założonego planu badań i podporządkowanie jemu struktury i narracji pracy – innymi słowy w każdym etapie analizy mamy odwołania do wcześniej przyjętych ogólnych ram postępowania. Finalną częścią rozdziału jest synteza ujęcia statycznego i dynamicznego, czyli identyfikacja obszarów o niekorzystnej konfiguracji wyzwań.

Całość rozważań zawartych w dysertacji mgra Łukasza Komorowskiego zamyka blisko 9-stronicowe „Podsumowanie i wnioski”. Zawarte są w nim odwołania do tezy, hipotez. Część ta jest **uporządkowana, ma jasną, logiczną strukturę i zawiera prawidłowo skonstruowane wnioski**, znajdujące oparcie w części empirycznej; przeprowadzonym procesie badawczym. Doktorant w punktach wymienia najważniejsze wnioski, wykazując się jednocześnie **umiejętnościami** po pierwsze **do formułowania uogólnień**, po drugie **krytycznym podejściem** zarówno do analizowanej tematyki, jak i ograniczeń wynikających z przyjętych założeń badawczych. To ostatnie jest wyrażone w ostatnich kilku zdaniach dysertacji. Zasługuje to na

docenienie, gdyż nie często zdarza się rozumienie ograniczeń procesu badawczego (zwłaszcza opartego na oficjalnych danych statystycznych) i świadome ich wskazanie. Autor opracowania wskazuje też ogólne rekomendacje dotyczące projektowania przyszłych polityk, strategii rozwojowych – m.in. dotyczących wyzwań klimatycznych. Cześć podsumowująca jest bardzo cenna, gdyż zawiera skondensowane najważniejsze wyniki, z jednoczesnym ich bardzo umiejętnym opisaniem, i powiązaniem.

Kilka (wybranych) kwestii technicznych, które pojawiają się w pracy i mogą zostać wyeliminowane w przypadku publikacji dysertacji:

- niespójny jest czas w jakim jest prowadzona narracja opracowania;
- stosowanie terminu „e-learning” w zestawianiu z polskimi odpowiednikami (np. e-zdrowie);
- miejscami pojawiają się nieprecyzyjne, dyskusyjne stwierdzenia, np. stosowanie terminu „przepaść cyfrowa” (s. 52); „wskaźnik oznacza się inercją” (lepiej byłoby pisać, że zjawisko/proces określone wskaźnikiem) (s. 128);
- nieczęsto, ale jednak występują kolokwializmy lub sformułowania nieuzasadnione, np. „powszechnie wiadomo” (s. 91), „stawia nie lada wyzwanie” (s. 91), „nałożenie obu powyższych miar” (s. 96), „rubieży województwa” (s. 125);
- formatowanie tabel powinno być lepsze – tekst wyrównany do lewej, liczby do prawej;
- niepotrzebne jest miejscami powtarzanie treści (np. pierwszy akapit 5 rozdziału).

Za silną stroną recenzowanego opracowania uznaję **umiejętne połączenie przez Doktoranta wszystkich aspektów procesu badawczego**, który została bardzo dobrze zaprojektowany i przeprowadzony. Również **należy docenić kompleksowość opracowania**.

W podsumowaniu niniejszej recenzji uwzględniając wymogi stawiane rozprawom doktorskim zawarte w ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2022 r. poz. 574 z późn. zm.) należy w przypadku dysertacji mgra Łukasza Komorowskiego stwierdzić następujące kwestie:

- przedstawiona **rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną** Doktoranta w zakresie dyscypliny ekonomia i finanse. Doktorant posiada **bardzo dobre rozeznanie w polskiej i światowej literaturze** związanej z prowadzonymi badaniami. Potrafi korzystać z niej umiejętnie, w tym prezentując krytyczne pojęcie i umiejętności syntezy.
- mgr Łukasz Komorowski wykazał się **umiejętnościami samodzielnego prowadzenia pracy naukowej**. Z recenzowanej rozprawy doktorskiej wynika, że Doktorant jest w stanie zaprojektować proces badawczy, pozyskać i opracować materiał, dobrać odpowiednie metody i w prawidłowy sposób z nich korzystać, jednocześnie odwołując się do aktualnego stanu wiedzy i tworząc na tej podstawie uogólnienia.

- praca doktorska mgra Łukasza Komorowskiego wskazuje, że **Doktorant jest w stanie jasno i precyzyjnie komunikować wyniki swoich badań**. Technika pisania pracy została opanowana w stopniu bardzo dobrym.

- rozprawa doktorska mgra Łukasza Komorowskiego stanowi **oryginalne rozwiązanie problemu zdefiniowanego w tytule, jak i wskazanych celach** (głównym i szczegółowych).

Uwzględniając powyższe uwagi, należy uznać, że **przedstawiona rozprawa doktorska może być podstawą nadania stopnia naukowego doktora**. Wskazane w recenzji uwagi odnośnie dysertacji mają w całości charakter polemiczny, inicjujący dyskusję i nie powinny być traktowane jako wpływające na obniżenie jakości pracy pod tytułem „Smart villages jako koncepcja rozwoju obszarów wiejskich”. Recenzowana dysertacja w pełni spełnia kryteria stawiane rozprawom doktorskim. Dlatego też **wniosuję do Rady Naukowej Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa o dopuszczenie mgra Łukasza Komorowskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego**. Biorąc pod uwagę przytoczone powyżej kwestie (odnoszące się do wymogów ustawowych) uważam, że **rozprawa mgra Łukasza Komorowskiego zasługuje na wyróżnienie i stawiam taki wniosek**. Uzasadniam to bardzo dobrze zrealizowanym, szerokim zakresem badań; logicznym i precyzyjnym przedstawianiem samego procesu badawczego, jak i wyników z niego wypływających. W pracy znajdują się istotne dla dyscypliny uogólnienia. Również należy zauważyć, że tematyka analizowana w pracy jest nowa i szczególnie w aspekcie ilościowym nie ma wystarczającej liczby opracowań zajmujących się smart villages, zwłaszcza opracowań na bardzo wysokim poziomie merytorycznym, za jakie uznaje recenzowaną dysertację.